

Anna Cederström på Kungshamn – pionjär för miljö och kultur

LARS RIDDERSTEDT

När den 87-åriga Anna Cederström i april 1965 föll ur sängen på Samari-terhemmets sjukhus och ådrog sig en skullskada, som efter några dagar ändade hennes liv, var det en händelse som var symbolisk i mer än ett avseende. Sjukhuspersonalen hade förgäves försökt få sätta upp skyddsräcken omkring Fröken Annas säng, men det tillät ej den åldriga men viljestarka patienten. Inga stängsel här inte! Ända in i sin ålders höst hävdade Fröken Anna sin vilja till frihet – ett frihetsbehov som hon upplevt redan i sin barndomsmiljö, Fredrikslunds herrgård i Alsike socken. Under sina sista år berättade hon för mig vilken svår upplevelse det var, när hennes föräldrar i mitten av 1880-talet beslöt att lämna Fredrikslund och flytta in till Stockholm. ”Jag gick ut i skogen och grät och tog farväl av alla de kära platserna.” Denna upplevelse i åtta-årsåldern följde henne hela livet och gav anledning till en rad initiativ, som jag här vill redovisa.

När Fröken Anna avled var det som om en av de gamla furorna föll på åsen vid Kungshamn – de träd som hon ömt vårdade in i det sista.

Hennes första räddningsaktion gällde den riksbekanta Kungseken strax söder om Flottsunds bro. Enligt vad hon berättat för mig upptäckte hon av en händelse, när hon i tonåren var ute på promenad med hundarna under en sommarvistelse på Fredrikslund, att några telefonarbetare höll på att hugga bort grenar på Kungseken för att få plats för den första telefonledningen utmed dåvarande riksvägen Stockholm – Uppsala. ”Först när jag hotade att bussa hundarna på dem, gav de sig iväg. Sedan satt jag där och vaktade hela dagen till dess att Pappa kom hem från Stockholm, där han bl.a. var riksdagsman. (Friherre Carl Cederström f. 1841). Pappa var liksom farfar en stor naturvän och aktade noga på att inga gamla träd fick fällas”.

Egendomarna Kungshamn, Fredrikslund och Krusenbergs hade kommit i familjens ägo genom giftermål 1840, när dåvarande premiärlöjtnanten Carl Emanuel Cederström (f.1804) gifte sig med Teresia (Thérèsine) af Ugglas (f.1815) från Forsmark. Hennes far greve Per af Ugglas

Bild 1. Anna Cederström (18–19). Foto Uppsala-Bild 1964.

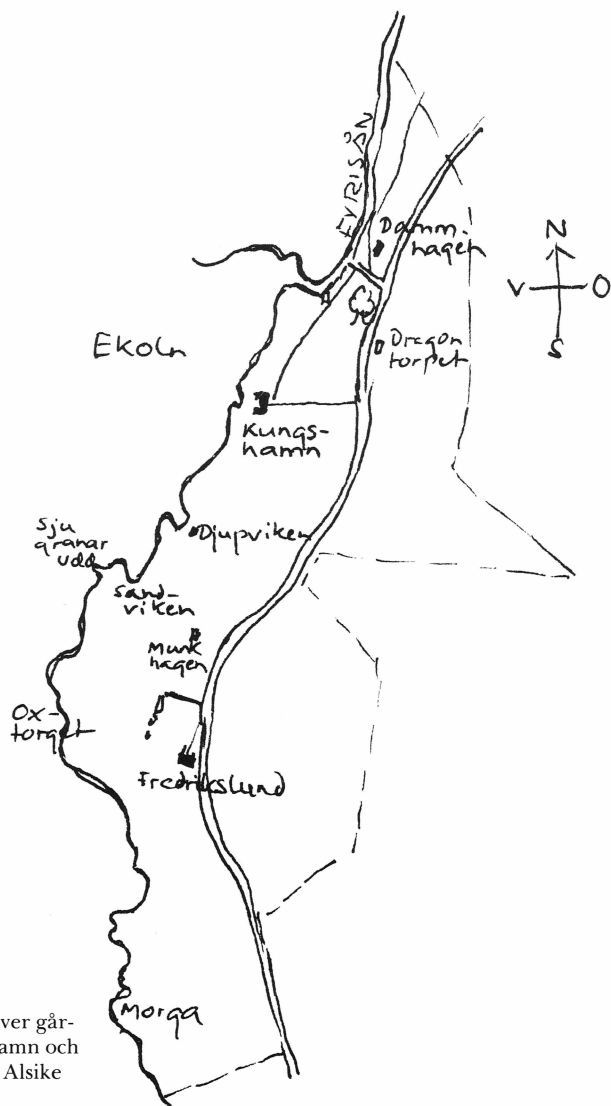

Bild 2. Karta över gårdarna Kungshamn och Fredrikslund i Alsike socken.

lär en tid ha umgåtts med planer på att göra Mälaren till en privat insjö – vilken fantastisk tanke! Även en framgångsrik industriman och jordägare som Per av Ugglas insåg med tiden att möjligheterna att förvärva stora delar av Sörmland och Uppland trots allt var begränsade. Därför började han skänka bort stora delar av sitt jordimperium. Thérèsine er-

Bild 3. Kungshamnen vid Ekoln 1963.

höll de tre egendomarna Krusenbergs, Fredrikslund och Kungshamn i morgongåva, 300 hektar öppen jord, 800 hektar skog och utmärkta fiskevatten längs en 8 km lång strand vid Ekoln. De nygifta slog sig ned på Krusenbergs, där de fick tre söner, Carl, Gustaf och Emanuel, födda 1841, 1845 och 1848.

När sönerna nått vuxen ålder var det meningen att den äldste skulle överta Krusenbergs och de två andra de mindre gårdarna, Fredrikslund och Kungshamn. Men den yngste, Emanuel, tjtade sig till att få stanna kvar på Krusenbergs, där han samlat en förnämlig kollektion antikviteter. Därför övertog Carl gården Fredrikslund med Kungshamn när han år 1873 gifte sig med Anna Skjöldebrand.

Gustaf, den mellersta sonen, önskade hellre kontanter än jord, när han så småningom begav sig till Paris för att bl. a. måla Karl XII:s likfärd efter förebilder av soldater m. fl. i Alsike och med klippan vid Lurbo bro som huvudmotiv i bakgrunden.

Bild 4. Kungshamns gård från sjösidan med Trädgårdsflygeln till vänster och köksflygeln till höger. Förbindelsegången mellan huvudbyggnad och kök byggdes till av Fröken Anna i slutet av 1920-talet. Foto 1964.

Carl och Anna f. Skjöldebrand begåvades med tre barn, Charlotte, Rudolf och Anna, födda 1874, 1876 och 1878. Båda föräldrarna hade vistats vid Karl XV:s hov, och Anna fick tidigt höra om allt som rörde societetslivet i huvudstaden och slott och herresäten där omkring.

Men detta liv fann Anna i längden ointressant. I stället kom hon att älska den uppländska naturen och de enkla människorna i torp och statarstugor, något som var rätt ovanligt i högadliga kretsar på 1880- och 90-talen. Vid sekelskiftet beslöt sig de båda systrarna Cederström för att lämna herrgårdslivet och umgänget i Stockholm och skaffa sig egna yrken, Charlotte blev sjuksköterska och Anna lärarinna. "De tokiga flickorna Cederström sa folk om oss", har Fröken Anna berättat. "Där skulle man sitta och vänta på löjtnanten som aldrig kom. Ful var jag också, med en lång näsa jag ärvt efter en jude i Holland, och stora platta fötter, som inte alls lämpade sig för dans. När jag presenterades för drottning Sophia 1896 sade drottningen till mig: "Nu lilla fröken skall det väl bli roligt att

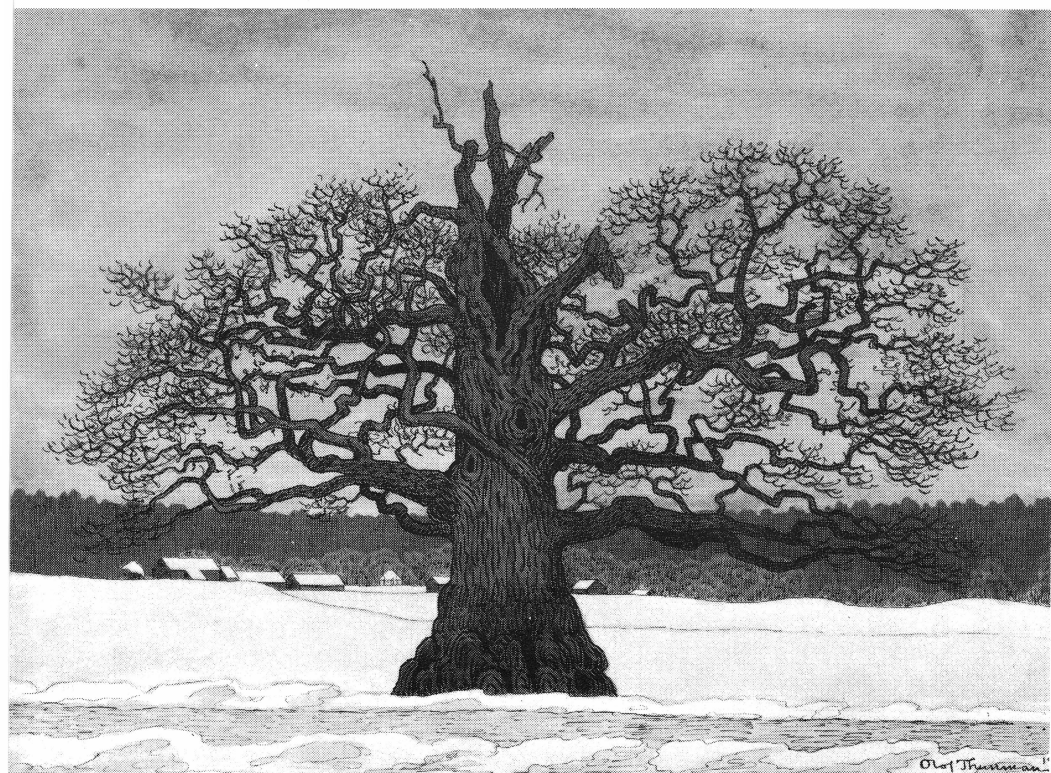

Bild 5. Olof Thunman var en ofta sedd gäst på Fredrikslund och Kungshamn. Han har utfört en hel serie teckningar och målningar av motiv från markerna omkring dessa gårdar. Teckningen av Kungseken från nordost utfördes 1923. I bakgrunden skymtar storladan, stallet, ladugården och huvudbyggnaden vid Kungshamn. Original i tusch på Kungshamn.

komma ut i livet”. – Det skall så f-n heller, tänkte jag och hade helst velat spotta käringen i ansiktet.” Nej, hovlivet var ingenting för Anna Cederström. Det var skogen vid Mälaren som hon älskade mer än något annat. En händelse i hennes ungdom kom att göra henne mer ömsint och rädd om skogen och dess djur än något annat.

En torr vårdag vid sekelskiftet hade skogsbrand uppstått i storskogen öster om landsvägen vid Kungshamns gård. Sannolikt hade någon besökande från Uppsala (?) gjort upp eld för att koka kaffe och sedan glömt att släcka ordentligt. Elden låg och pyrde och blossade upp följande morgon. Man lyckades begränsa elden, men några tunnland blev dock avbrända. Dagen efter branden gick Fröken Anna för att betrakta förödel-

Bild 6. Författaren vid Kungsekens mäktiga stam 1964.

sen. När hon kom där med sin hund upptäckte hon att hunden nosade sig fram till en förbränd tuva, där hon till sin förvåning fann ett rapphönso fullt med ungar. Hur kunde de ha klarat sig? Jo, fågelmamman hade legat kvar och skyddat ungarna som ett lock genom att låta sig brännas till döds. Vätskan i rapphönans kropp hade hindrat den snabbt flyende skogselden från att skada ungarna. Ett fint exempel på ställföreträdande lidande i naturen.

Anna blev med tiden rätt fientlig mot människor som nonchalerade naturen. Detta hindrade dock inte att hon ägnade kärlek och omsorg om de små i samhället. När en av statarungarna från Fredrikslund skulle placeras på fattigstugan för att han inte kunde gå ordentligt (höftkulorna

fungerade inte) ordnade Fröken Anna så att han fick komma till Vanföreanstalten i Stockholm. Hon åkte själv dit med honom, såg till att han kom i urmakarlära och följde honom sedan hela livet.

Som lärarinna kom hon att verka i Karlskoga, Göteborg och slutligen hos Manfred Björkquist på Sigtunastiftelsen. Vid denna tid – i slutet av 1920-talet – avled hennes fader och de båda systrarna löste ut sin bror Rudolf och förvärvade varsin av herrgårdarna, Charlotte Fredrikslund och Anna Kungshamn.

Nu fick hon möjlighet att förverkliga sin ungdoms drömmar – att skapa en miljö där natur och kultur skulle utgöra en harmonisk enhet: där människor skulle vårda naturen och hjälpa varandra i en gammaldags varm gårdsgemenskap. Några moderna demokratiska idéer var det inte fråga om "Upplyst despotism är mitt ideal", sade Fröken Anna, och Gustaf III stod högt i gunst, kungen som hade adlat den förste af Ugglas, prästsonen Samuel Uggle från Hedemora, som Fröken Anna kände sig starkt befreundad med – en livskraftig, aktiv yngling utan respekt för gamla anor och med en vilja att hävda individens frihet och rätt att skapa sin egen framtid.

Men tjänstefolket skall lyda! Någon uppstudsighet ville hon inte veta av. Men den som var arbetsam och trofast fick sin belöning. Gammaldags omsorg om gårdens folk var en självklarhet för Fröken Anna.

De flesta människor brukar hinna uträtta huvuddelen av sin livsgärning före 50-årsåldern – så ej Anna Cederström.. Det var vid tiden för femtioårsdagen, den 21 mars 1928, som hon beslöt att göra en stiftelse av sin gård Kungshamn för att bevara och vårda ett stycke mälarnatur av stor skönhet. Denna hennes insats är vida känd och ledde till att hon år 1948 erhöll utmärkelsen Litteris et artibus, 8:e storleken.

För att hedra fadern fick stiftelsen namnet "Friherre Carl Cederströms minne". Fram till sin 85-årsdag ledde hon själv styrelsesammanträdena, men då ansåg hon att hon gjort nog! Kungl. Majt. skulle enligt stadgarna utse hennes efterträdare, vilket tog en viss tid. Budet gick till Konungens befallningshavande i Stockholms län (Knivsta och Alsike hörde dit före kommunsammanslagningen med Uppsala 1971). Landshövding Erik Westerlind mottog gärna erbjudandet och kom för att göra visit hos Fröken Anna hösten 1964. Lennart Stiernstedt på Risberga och jag hade förmånen att vara närvarande vid landshövdingens besök. Fröken Anna tronade i sin traditionella soffhörna framför ett av fönstren i stora salen

Bild 7. Porteken. En av de båda månghundraåriga ekarna vid infartsvägen i norr, på åsens östra strand. I bakgrunden till vänster skymtar den gamla krogen vid södra sidan av ånynningen-sundet (Flötesundum) med Gustaf III:s sten. Till höger om Porteken torpet Dammhagen.

mot Ekoln. En drottning kunde inte ha uppträtt värdigare än Fröken Anna. Snart fick även landshövdingen finna sig i att bli undervisad av den gamla lärarinnan. Han började försiktigt tala om nödvändigheten av parkeringsplatser på stiftelsens mark utmed stockholmsvägen men visste tydligen inte vilken öm tå han trampade på. "Man måste ju tänka på folk", sa han. "Folk" replikerade Fröken Anna, "uppsalabor och stockholmare som trampar ner och förstör i markerna – folk, det är den värsta ohyra vi har här på Kungshamn, ska jag säga Landshövdingen. Nej, träden, Landshövdingen, träden är det som först och främst har hemortsrätt på Kungshamn. Det är för trädens skull och för fåglarnas som jag har gjort den här stiftelsen, för att bevara naturen och skydda den mot människornas ingrepp". Det kunde ibland låta som om hon var misantrop, men det gällde i så fall endast miljöförstörare. En kvinnlig läkare från Uppsala som en gång parkerat sin bil mitt i klövern på en åker intill herrgårdsgrinden fick finna sig i att få sin vindruta nedsmetad med syndetikon av Fröken Annas egenhändigt placerade "upplysningslappar"! När den uppretade ägarinnan av bilen kom för att läxa upp Fröken Anna fick hon till svar: "Skulle doktorn vilja ha en bil stående på sitt matsalsbord när Ni skulle börja äta – det är vad mina kossor nu råkat ut för!" Sådana synpunkter i miljödebatten var knappast vanliga i 1940-talets Sverige.

Riksbekant blev hennes spontana reaktion vid utlämningen av baltern till Ryssland 1946. Då det meddelades i radions morgonnyheter att den svenska regeringen med utrikesminister Undén som främste tillskyndare gått med på baltutlämningen kallade Fröken Anna på sin gårdsdräng, som fick följande order: "Hugg genast ned flaggstången på Kungshamns gårdsplan. Aldrig mer skall den svenska flaggan hissas på Kungshamn. Idag har de svenska färgerna släpats i smutsen, då regeringen utlämnar oskyldiga människor till en säker död". Ilskan var inte att ta miste på! – Den ilskan kom hon sedan att få dela med ett statsråd i en senare regering, Per-Edvin Sköld, som kallades till Kungshamn för att om möjligt förhindra det då planerade vägbygget Kungshamn–Vilan–Uppsala. Här skulle ett stort antal av de gamla furorna behöva fällas, vilket Fröken Anna ansåg onödigt, då en helt ny riksväg så småningom skulle komma att byggas öster om Knivsta, Bergsbrunna och Kungshamns storskog. Stadsrådet Sköld kunde inte förhindra att ovannämnda vägbygge kom till stånd, men blev mycket imponerad av Fröken Anna och lät

Bild 8. De tre furorna vid Ekoln strand sparade fröken Anna, när hon lät röja upp i hagen mellan sjön och huvudbyggnaden 1928.

hälsa: "Behöver Fröken Cederström hjälp med att bli arg någon gång – kalla på mig".

Fröken Anna lärde mig att om man vill få något uträttat i ett ärende skall man alltid gå till högste chefen – inte några underhuggare! Så sked-

de även en höstdag på 1940-talet, då ett kompani från I 8 fått löfte om att hålla en övning i Kungshamns storskog. Nu hände det sig inte bättre än att någon av soldaterna glömde att stänga en grind, vilket medförde att en mängd kvigor kom ut på stora landsvägen. Några fick skjutas för att ej riskera trafikolyckor. En annan markägare hade sannolikt ringt upp regementet. Fröken Anna ringde upp överbefälhavaren, general Jung, som fick veta att "Överste Norman har varit här med ett kompani från I 8 och glömt stänga grinden efter sig". Efter en stunds samtal svarade generalen: "Jag är mycket tacksam för att Fröken Cederström ringt upp *mig* i denna viktiga angelägenhet och inte Hans Majestät Konungen personligen. God middag!"

Kungshamns storskog har här nämnts några gånger och med detta uttryck avses det ca 100 kvadratkilometer stora området mellan Bergsbrunna i nordöst, järnvägen Bergsbrunna – Alsike i öster, Fredrikslunds ägor i söder och Kungshamns åkrar och Nåntuna i väster och nordväst. I folkmun och i Upsala Nya Tidning används ibland namnet "Lunsen" om Kungshamns storskog. Och ville man få Fröken Anna på dåligt humör då skulle man använda just ordet "Lunsen". "Det heter inte Lunsen, kandidaten, det heter Kungshamns storskog", sade hon och så fick man veta att mitt i nämnda skog låg det en gång ett litet torp, som hette Bergalund (ej långt från Bergsbrunna). Innehavaren av detta torp kallades "Lunsen" och sedan blev namnet överfört på hela skogsområdet. – Det utmärkande för detta område är dess enhetliga och karga landskapstyp. Berghällarna döljs nödtorftigt av mossor. Skogen är gles i kärr mellan hållarna. Däremot finns ett stort antal magnifika tallar i skogens utkanter mot väster, de s. k. Kungshamnsfurorna. På gårdens marker fanns ännu i början av 1950-talet ca trehundra furor som börjat växa på 1630-talet, enligt prov som gjorts med ett stort antal borrhärdar. Att bevara träden var Fröken Annas livsuppgift par préférence.

Hennes önskan var att "den som i Sverige gjort sig mest förtjänt om natur och kultur" skulle få disponera Kungshamn som hedersbostad. En av ledamöterna i stiftelsens styrelse, Sten Selander, var mer eller mindre designerad, men han avled före Fröken Anna. Tyvärr har hennes storartade tanke beträffande hedersbostad ej kunnat realiseras. Kostnaderna att hålla en lantgård istånd är idag avsevärda. Men hennes föreskrifter angående vården av denna märkliga natur har stiftelsen på ett förtjänstfullt sätt sökt följa.

Bild 9. Pingstadagen 1964 överlämnades adress med namn på alla patrullerna i Wasakåren med tack för trettio års gästfrihet i Djupviken, scouternas paradiset. Alla scouter mötte upp på Kungshamns gårdsplan och kårordföranden Lars Ridderstedt överlämnade gåvan, ett dekorerat skinn infattat i en krokig gren. Foto Uppsala-Bild.

Annas syster Charlotte beslöt år 1955 att även hennes gård, Fredrikslund, skulle ingå i stiftelsen, som där har sitt kontor och numera även sitt arkiv. För den som skriver dessa rader har det känts förpliktande att få tillhöra "Fröken Annas pojkar". "Ogift är jag, men trettio pojkar har jag", kunde hon säga ibland när hon ville chockera. Flertalet av dessa pojkar har kommit till Kungshamn som scouter – för min del redan 1942. 1964–72 hade jag förmånen att med min familj få bo i den s. k. Trädgårdsflygeln på Kungshamn, som rustades upp för oss 1963–64 på Fröken Annas personliga initiativ. – Det var lättare för pojkscouters att komma till Kungshamn – varungeledarinnor var hon i princip skeptisk emot och när flick- och pojkscouters gick samman i ett förbund fann hon det närmast anstötligt. "Jag har alltid trivts bäst bland karlar", sa hon eller en annan gång: "Egentligen finns det bara två riktiga karlar här i Alsike – och min syster är den ena".

Foton och teckningar av författaren där ej annat anges.